

KISS FERENC

Egy vereség jóváírása

AZ ADY-PÖR KONZEKVENCIÁIBÓL

A *Számadás* költője alig néhány évvel idősebb, mint aki a *Meztelenül* verseit írta. Az utóbbi, noha fiatalabb, szárnyaszegett az előbbihez mérten, de még így is sokkal könnyebbnek látszik a súly, amit emel. Röviden szólva: a *Számadás* jelenléte, gazdagsága, távlatossága a *Meztelenül* ismerője számára is meglepetés. Az átmenet a két szint között nem olyan fokozatos, mint a pálya korábbi fordulójánál. Az okot keresve kézenfekvő lenne a halálos betegség eszméletű szerepére hivatkoznunk. Nem volna egészen igazunk. A betegség gyanúja 1933 kora nyarán tör rá Kosztolányira, a *Számadás* jellegzetes verseinek jó harmadát viszont már előbb megírta. A *Marcus Aurelius* például 1929-ben jelent meg folyóiratban, az *Életre-halálra* 1930-ban, a *Litánia* 1932-ben.

A betegség és a *Meztelenül* megjelenése között egyetlen esemény van, amelynek szerepe elhatározó jelentőségű: az Ady-pör. Egyetlen okból eredeztetni ily nagymérvű emelkedést aligha volna jogos. A *Számadás* szempontjából nem is maga a vita, hanem következményei a fontosak. A helyzet, melyben a vita után Kosztolányi magát találta, voltaképpen a *Számadás* alaphelyzete. Azt jelenti ez, hogy Kosztolányit ez a vita kényszerítette számadásra. Szemléletének leglényegesebb tartalmait e vita során mozgósította és kovácsolta határozott, sőt kihívó rendszerré, s önmaga lényegének dacos vállalása ettől kezdve nyomul költészetének előterébe. Az Ady-pör tehát nem az életrajz jelentős eseményeinek egyike, hanem gyűjtőpont, melybe sokfelől futnak össze a motívumok. Azokban a jegyzetekben, amelyeket a vita során készített Kosztolányi — ha töredékesen, ha skiccszerű villanásokban is — már együtt van az Esti-novellák, a *Számadás* s vele egy időben prózában írott önvalloások érvkészlete, gondolati anyaga. Hevenyészetségük ellenére is felismerhető bennük a rendszer vázlata.

Íme a sarkpontok! „Anarchista vagyok testestől-lelkestől. Abból az államrendszerre nem veszedelmes fajtából, amely nem öl királyokat, az egyént tartja a világ központjának és az élet egyetlen értékének azt, hogy az egyéniséget, a maga szűk keretein belül érvényesítheti.” — Ebből következik, hogy „Ellensége a divatos kollektívizmusként”, minden változatának, de főleg annak, „ami már nem is vallás, hanem klerikalizmus, türelmetlen felekezetieskedés.” „Ellensége a konok kis sötét vidékiességnek, a szűkagyú bugaci fajvédelemnek.” De elhatárolja magát a baloldaltól is. Mert — úgymond: „nincsen szociális következtetés, csak emberség van, csak jóság van”, s ebből, ha érdemli, a gazdagot se zárja ki. „Antiszemita is voltam” — „A franciákat imádom (...) de amikor szegény hazámat az ő segédkezésük mellett darabolták fel, keserűen haragudtam rájuk. Ha velük rossz viszonyban lehettem, mért nem volt szabad haragudnom a zsidókra, mint közösségre, amelynek fiaival, hú és okos barátaimmal, mindenkor változatlanul fenntartom a mély és belső kapcsolatot.” — „Egyesek csalásmról beszélnek. Hát mire tettem én fogadalmat? Milyen pártközösség tagja vagyok? Milyen pártok lekötelezettje? Nem vagyok szabad em-

ber, aki mindenről elmondhatja a becsületos művészi véleményét? Ha tegnap rajongott is érte? (Ami nem igaz), (...) Csak egy véleménye lehet itt mindenkinek, nem kettő és kétszáz?" „Mért ne törjek ki, ... ha valamit nem szeretek? Független ember vagyok.” S az ember minden tettét, ítéletét is végzetes erők határozzák meg, nincs tehát teljes tárgyilagosság, csak őszinte megnyilatkozás. Ehhez neki is joga van. Sőt: az egyéniség megvalósítása lévén a fő cél, kötelessége is a magához való hűség. „Ennek a szellemnek vajmi kevés tere és címe lehet itten, a mi földünkön, elismerem, de vagyok, aki vagyok és én sem »alkuszom«.”

És ezzel a *Számadás* háttérében rejlő emberi alaphelyzet közelébe értünk: a költő tudja, hogy elveivel és magatartásával magában áll. S nem csak pártatlansága miatt: úgy érzi, az egész közvélemény, a költőről kialakult s uralkodó eszmény, maga a nemzeti etosz és ízlés is ő ellene dolgozik. „Nem láttam még földet, ahol ennyire gyűlölték volna azt, ami van, az értéket, a tudást, az írni tudást és annyira szereték volna azt, ami nincs: a jövőt, amely olyan lesz (mint a jelen...) — a kétest, a középezt... a szónokló ürességet.” Az írni tudás itt ügyesség csupán, s az imponál, az tetszik mélynek, ami szónokias, fontoskodó, nehézkes és zavaros. Ezzel szemben apellál Európára s a francia szellemre: „Európa hű fia vagyok, tehát mind leszármaszomnál, mind műveltségemnél fogva, talán azért vagyok rajongója az igazi magyarságnak, mely a nyelvben él és a szellemben...” — „A franciákat imádom és alázatos szeretettel vallom, hogy halottas ágyamon is hálás leszek nekik, mert megismerkedtem szellemükkel és élveztem a fényt, a tisztaságot, a mélységet, melyet árasztanak, az igazi mélységet és nem a metafizikát...” „Montaigne-t, Pascalnálunk talán ki sem adták volna, mert nem találták volna elég mélynek...” Cél-talan és lehetetlen itt szóhoz jutni annak, „aki nem egy párt vagy érdekcsoport kortesigazságát hirdeti”, s hogy milyen veszedelmes, azok példája bizonyítja — kitűnő költők és jeles frók —, „akik a múltban és a jelenben, levélben és szóban többször tanúságot tettek arról, hogy ebben a kérdésben a vitához való jogomat s illetékeségemet állapították meg, négy szemközt biztattak, különben visszavonultak a túzlármától. Nem egyet magam is lebeszéltem, hogy közbevesse magát.” — A kéretlen ajánlkozók pedig, akik „vigyori arccal” Ady teljes lefokozását szorgalmazták, „Ezket visszautasítottam, és visszautasítottam — mindenféle segélycsapatokat is.”

Öncsalás volna ez, vagy a vereség megfontolt szépítése? A konzekvenciák dacos vállalása, vagy a kudarc beismerésére képtelen önérték álléltatása? Tudjuk, hogy védelmére a jobbak, azok, akiket ő is becsült, nemigen vállalkoztak, s Kosztolányinak is éreznie kellett, hogy barátai nem a közvélemény „terrorja” miatt hagyták őt magára. Hogy rossz ügyben próbálta ki bátorságát, s hogy ezért senki segítségére nem számíthat, naponta kellett tapasztalnia — de közben azt is, hogy a megnyilatkozása mögött rejlő emberi magatartás és esztétikai kódex kikerülhetetlen az ő számára. A bűnbánat katharizására sose vágyott, a vereség konzekvens beismerése ön-maga lényegének létjogát tehetette volna kétségessé. Mert nem Ady nagysága már a tét, hanem az, amit vele szemben Kosztolányi képvisel. Ennek tüzetes igazolása nélkül a vitát már nem lehetett folytatni. A jegyzeteknek sem Ady a centrumuk, hanem Kosztolányi. Az alcím is ez lett volna: „Válasz és vallomás” — „Most pedig hadd beszéljek magamról” — kezdi egyik passzusát, s ez a bizonyágtévő szándék szinte valamennyiben jelen van. Tudja is, hogy mit mondjon, érvei 1919 óta gyűltek, — de a kinyilvánítás érzelmi hangsúlyjaiban, tendenciáiban teljes a bizonytalanság. „Ezek a támadások kivétel nélkül fájnak.” — Így intonál az első jegyzet. De néhány lappal odébb már sebezhetetlennek mutatja magát: „Ha bántott egy-egy kifejezés a megjelenés után öt percig, most szinte tetszenek a válogatott bókók és elismerések...” Egyik lapon úgy érzi, minden érdemét kétségbevonják, sunyin, igaztalanul gyanúsítgatják, — Írhatnak még rólam ennél kicsinylőbben? Aligha”, másik helyen szinte elégedett: „Nagyon tiszta lehetett az életem, nagyon egységes, nagyon biztos az utam, hogy ilyen dühös támadás során csak ennyit tudtak felhozni ellenem.” „Nincs titkolni valóm... Emelt homlokokkal állok bírám elé...” — A jelek szerint ez a méltóságos elszántság lett volna a vitairat alaphangja. Néhol azonban

esendősége beismerésére is hajlamosnak látszik: „Mindent megérték és mindent megbocsátok, ezért kérem azokat, akik eddig nem értettek meg, hogy bocsássanak meg nekem is.” De csak egy pillanatra, mert a másikkban már Esti Kornél fölényes, gunyoros játékosságával bagatellizálja az ellene fordult közhangulat jelentőségét. Elpanaszolja például, hogy a pincér — régi barátja — az Ady-pamflett miatti haragjában fölül hozta a kávéját, noha irtózik a föltől; a szakácsnéja pedig felmondott.

Gőgös sértettség és a vereség keserű tudomásulvétele; a bizonyágtévők ünnepléses ösztönzése és a vívók ügyes színlelései; kétségbeesés és fölény — ilyen végletek közt vergődött ekkor Kosztolányi, s a tervezett vitairat azért nem készült el soha, mert anyaga nem fért el egy vitairatban. „Ma, amikor írom ezt a választ, ezt az értelmetlen (?) prózát, tele vagyok érzéssel, haraggal, gyűlölettel, szeretettel, fájdalommal.” S hiába csitult el az Ady-pör, az elvek és indulatok felett nem lehetett napirendre térni. Minden közszereplés (a Penben, az irodalmi életben), vita, a kötetait fogadó bírálatok s a sűrűn ismétlődő korparancsok újra és újra felverik azokat az indulatokat, amelyeket az idézett jegyzetekben láthattunk. A válasz megírására („Ma, amikor írom ezt a választ...”) már nem elég a „ma”, de még a holnapután sem, a bizonyágtétel drámai eseménye halálíg tart. Okkal, hiszen a személyiség lényege a tét.

A kommün után rászakadó válságból a *Neróval* szerette volna kivágni magát. Ellenfeleivel sikerült is leszámolnia, s az ellenséges világgal is. Magával azonban csak részlegesen. Ezért lett a regények ideje ez a pályaszakasz. Az Ady-pör konzekvenciái teljes számadást sürgetnek, az ellenséges világot már nem lehet más műfajba utalni s megint másba a személyiség álmait: a kettő szembesítése a személyiség létérdeke. A költő, aki prózájában oly szigorúan felmérte a valóságot, s vitáiban is tapasztalhatta az idegen tények, a külön törvények erejét, már tudja, hogy nem ezek megkerülésével, hanem csak velük számot vetve érhet céljához. Műfaja ennek a számvetésnek — melyben én és a világ szembesítése teljes — Kosztolányi számára csak a líra lehet. Gyűlölet, szeretet, gőg és kétségbeesés végleit — amik között vergődik — ebben a műfajban fejezheti ki legszabadabban.

S ha *A bús férfi panaszaiban* és a *Meztelenül* verseiben a költő hozzáédzette magát a ridegebb, sivárabb, kietlenebb valósághoz, s megtalálta az utat az emberek felé — mint állítottuk —, akkor törvényszerű is, hogy a *Számadásban* a valósággal szemben a szembesítés bátrabb, férfiasabb, korszerűbb képessége is kibontakozzék. Olyan számvetés, amelyben jelen van a regények, Esti Kornél és a vitacikkek szerzőjének lehangoló tapasztalata emberről és világról, de jelen van az ellenerő is, amely a költőt kezdettől fogva a nagyság, az ünnep s az élet jó ízeinek részeseként léptette fel. Freudról írta Kosztolányi, hogy „életteni bábként látja mindünk.” Némi leegyszerűsítéssel a prózáiról Kosztolányiról is elmondható, hogy lélektani bábként látta mindünk. Csak magát nem. Magát soha, Ő mindig a nagyrahivatott, élő ember jelképeként nyilatkozott. „Vagyok, aki vagyok. És én sem »alkuszom« — vágta ellenfelei szemébe az Ady-pör során. De ennek az önérzetnek nála mindig a líra volt az elsőrendű és közvetlen műfaja. Tudta is, hogy e tekintetben nagy a különbség prózája és költészete között. A költészetről úgy vélte, hogy a vágyak tükre, míg a próza a realitásé. S éreznie kellett azt a korlátozottságot is, amely ebben a fel fogásban a prózáról feltételezhető, s a vers lehetőségeinek kivételességét, Mikesről szólván, így kezdi egyik passzusát: „Ha a vers a lélek legteljesebb kitarulkozása...” Tóth Árpád költészetét méltatva értékelő szándékkal állapítja meg: „az élet egész gazdagságában élt.” Folyton visszatérő gondolata, hogy a legmagasabbrendű, vagyis a humoros szemlélet fényében viszonylagossá válnak a dolgok. „Az igazi humorista nihilista. Erkölce a dolgok örök viszonylagossága. A világ tragikus kicsinységét látja, amint a költő a világ tragikus nagyságát.”

Próza és líra természetének elüthető volta a pálya áttekintése során közelebről is látható, s a *Kenyér és bortól* sűrűn észlelhető, hogy e hasadásnak líra és próza egyaránt kárát vallotta. A költői jellem szerkezetének: én és a világ sajátos konfliktusának természetes következménye volt ez. A regények sikere, s különösen

az *Édes Anna* által kivívott általános megbecsülés csödszerű visszájára fordulása, az a tény, hogy huszonöt éves írói munkásságának eredménye se védhette meg attól, amit maga ellen kihívott, a kivételesen érzékeny individuomot most is végletes reakciókra kényszeríti. S ezek között nem a férfias szembenézés az egyetlen.

Ha meg kell jelölnünk azt a verset, amely leghitelesebben tükrözi a költő közérzetét közvetlenül az Ady-pór után, a *Kőre* hivatkozhatunk. A *Számadás*ból ki-maradt, pedig kulcsfontosságú.

*Elfordultak azok, akiket szerettem
Bilincsbe vertek, aztán tovamentek.*

*Rozsdás lett az arany, mihelyt hozzáértem
Kezembe az ezüst egyszerre megvakult.*

*Halálordítás szólt az anyaméhből.
Véres kezével megütött a gyermek.*

*Most járok az utcán! Lóg a kabátom.
Nincs senkim a földön. Rokonom a kő.*

A személyiség ellehetetlenülésének tömör foglalatja ez a vers. Befejezettséget, végzetes reménytelenséget hangsúlyoz, csak a beszéd tömörsége, érdessége, s az őszinteségből rejlő bátorság jelzi, hogy ép energiák rejlenek mögötte. S természetesen a következmények. Olyan alaphelyzetet jelöl ez a vers, amelyből több irányba is vezethetnek utak. Kezdetre lehetne egy pálfordulásszerű metamorfózisnak, ha Kosztolányi képes lenne ilyesmire. A belátáson, büntudaton alapuló kíméletlen önelemzés egész költői jellemét marhatná szét, önmaga lényegével fordítaná szembe. Válságos állapot! — S ilyen irgalmatlan szorítóban a kivételes érzékenységgel rendelkező individuum számára a sértett kapituláció a legkézenfekvőbb megoldás. Az adott világ törvényeit megérteni nem akaró gyermeki lélek így is védheti a maga álomvilágát. Az ilyen emberből, mint József Attila írja, adott alkalmakkor szükségképpen búvik ki a nihilista.

Érthető hát, ha képtelen helyzetében időnként Kosztolányi is a legradikálisabb intézőhöz, a *semmi*hez folyamodik megoldásért. Mintha a *Kő* reménytelenséggel terhelt sorait folytatná: „Üres az égbolt, és a szívemre / rácsaptam én rég, szürke csokorként, / a nihilizmust.” (*Hang.*) A *semmi* élménye amúgy is régtől kísérti, s művészetében kezdettől nagy volt a szerepe. Működése a *Számadás* verseiben is mindenütt érzékelhető. Arculata kettős. Az a *semmi*, amely felé közvetlenül vezet az út, a *Kő*ben látott alaphelyzetből, az élmény terméketlenebb változata, s lényegét s egyúttal a *számadás* egyik zsákutcáját az *Ének a semmiről* című költemény példázza.

Valami zsongító áramlás e költemény *semmi*je. Jó és rossz iránt közönyös, élet előtti és élet utáni ősi és örök létezési mód. A hozzá intézett énekekben a gyötrelmes étellel szemben a fájdalommentesség kényelmes állapota fejeződik ki:

*Pajtás, dalolj hát, mondd utánam:
Mi volt a mi bajunk korábban,
hogy nem jártunk a föld porában?
Mi fáj szívednek és szívemnek
Caesar, Napóleon korában?*

Ebből a *semmi*ből hiányzik az a dinamizmus, amely az egzisztencializmus *semmi*-fogalmát áthatja. A *nirvána* *semmi*je ez: kialszás, az a nyugalom, amely megszabadít a földi túlekedés kínjaitól. Kosztolányi Schopenhauer iránti korai vonzalmából már kiteszett, hogy mennyire magára szabottnak érzi a kiábrándító valósággal szemben azt a magatartást, melyet Schopenhauer javall. A durva hajszából, a silány

tülekedésből, a közönséges és értetlen emberektől már akkor is az álmok előkelőbb világába, a csillagok közelébe vagy a halálba óhajtott menekülni. Bár az egzisztencialisták semmi fogalma — a Jaspersé különösen — jól összefér Schopenhauer bölcséletével. A semminek a lét igazi arcát feltüntető funkciójáról szólva az erre alkalmas szemlélet példaként Jaspers is a kínai misztikusokat említi, akik „megszabadították magukat a világi vágyak béklyóitól, hogy eljussanak a tiszta szemlélethez, melyben számukra az egész létezés beszéddé lett, áttekinthetővé, az öröknek tovatűnő jelenségévé és törvényeinek végtelen, mindenütt való jelenvalóságává”. Ez esetben még sincs okunk újabb hatás feltételezésére. Az *Ének a semmiről* nirvánáját régről ismeri Kosztolányi, s természetéből a hozzá menekülés okát is kiolvashattuk: azért vágyik hozzá, mert torkig van a világgal. A belenyugvás szelid fájdalomában feloldódik ez a konfliktus, de feszültsége azért nem enyészik el teljesen. A vers ikerpárjának tekinthető *Vendég* című novellában pedig nyílt robbanásban tör ki Esti Kornélból az az indulat, mely a vers költőjét menekülésre kényszeríti. A titokzatos vendég felajánlja Estinek, hogy kezdje előlről az életet, de Esti visszautasítja. Indulatában nyilvánvaló a csalódottság, az ajánlatot a csalfa, gyötrelmes élet cselvetéseként utasítja el. A vendég azzal vádolja, hogy igazságtalan, mikor így megveti az életet, s hogy lehetetlent kíván. Aztán így folytatják.

„Én nem is kívántam lehetetlent.

— Hát mit kívántál?

— Semmit — kiáltott torkaszakadtából. — Vagy én hívtalak ide téged? Ki hívott ide, most vagy bármikor is? Mindig magad jöttél. Mindig magad toltad ide a pofádat.

— Bocsáss meg — hebegett a vendég.

— Mi bajom volt nekem Nagy Sándor korában? — ordította Esti magánkívül. Mi fene bajom volt nekem XIV. Lajos korában és a Fáraók és V. Károly és II. Lipót korában? Semmi bajom se volt... és 3000-ben és 5000-ben se és azután soha többé nem fog hiányozni nekem semmi, semmi. Csak most — üvöltötte —, csak itten. Eredj innen, takarodj, takarodj.” — E párbeszéd itt nem idézhető elemeiből a vers egész gondolati anyaga összeállítható. Itt is elhangzik az érv, hogy a halottak nyilván azért nem támadnak fel, mert jobb nekik a semmiben, s szó szerint is olvasható, hogy ez a semmi a buddhisták nirvánájával rokon fogalom. (Pázmány kapcsán a magyar parasztról elmélkedve már 1920-ban egyenesen idevágó gondolattal szolgál: „Mosolygó nihilizmus lakozik benne, humoros közöny a biztos halállal és az élet gyógyíthatatlan céltalanságával szemben, melynek tudatát még messze keletről hozta magával, végzetes örökségül, a fakírok nirvánájából.”)

Mindebben mégsem az a lényeges, hogy az érett Kosztolányi semmi élménye szerves képződmény, hanem az, hogy ebben a defenzív változatában is rejlenek felfelé lendítő indítékok. A semmibe hanyatlásnak ez a hivalkodó készsége a sebzett érzékenység abnormis fejleménye: sértett, szomorú kapituláció. De éppen a sértettség és a belenyugvást átható szomorúság, a lázadó keserűségnek ez a passzív párlata jelzi olyan energiák létét, melyek a kiábrándító valósággal szemben a költőt termékenyebb magatartásra képesítik.

A Kő által jelzett alaphelyzetből kivezető korszerűbb utat s egyben a semmi élményének termékenyebb változatát a *Marcus Aurelius* képviseli. Időben is közel áll az Ady-pör eseményeihez (először a Nyugatban jelent meg: 1929. II. 379—80.), a tartalmi egyezés pedig legalább ilyen szoros, helyenként szinte szó szerint való. Miként az Ady-vitában s a vita jegyzeteiben, itt is a közönséges tömeg fölé magasló, szabad és méltóságos egyéniség előtt tiszteleg Kosztolányi, s a „cifra regéknek gözében” merült, zagyva rajongók „a jócsok, a boncok, a ferde vajákos”-ok ellenében az iszonyú valósággal bátran szembenéző, latin világosságú értelem mellett tesz hitet:

*Csak a bátor, büszke, az kell nekem, ő kell,
őt szeretem, ki érzi a földet,
tapintja merészen a görcsös, a szörnyű
Meduza-valóság Kő-iszonyatját,*

s szól: „ez van”, „ez nincsen”,
„ez itt az igazság”, „ez itt a hamisság”,
s végül odadobja férgeknek a testét.
Hős kell nekem, ő, ki
déli verőben nézi a rémet,
hull könnye a fényben
és koszorúja
izzó szomorúság.

Hogy e képet kialakító stilizálás természete és értelme jobban kitűnjék, szólnunk kell itt Marcus Aureliusról is. A történetírás a „jó” császárok között tartja számon, a filozófiatörténet a sztoikusok között, az irodalomtörténet pedig a Szent Ágoston, II. Rákóczi Ferenc és Rousseau nevével jelölhető vallomások elmélkedők sorában. A lélek bensőségére irányuló figyelme önmagában is a modernség ősvévé avathatná, de ennél jóval sűrűbbek a kapcsolat száalai. Hogy Kosztolányi miként jutott hozzá közel, nem tudjuk bizonyosan.

Lehet, hogy a *Nero*val kapcsolatos stúdiumok során, talán Seneca s a sztoikusok felől, de az is lehet, hogy Renan művei nyomán? (Utóbbira az Ady-pör jegyzeteiben utal is.) Annyi bizonyos, hogy szemléletükben szembeötlő a rokonság. Leginkább a halál tudatának állandóságában egyeznek. Abban, hogy mindent a halál előterében szemlélnek és értékelnek. „Minden cselekedetednél vesd fel a kérdést: hogyan is állok ezzel? ... Nemsokára halott vagyok s mindennek vége.” „Ha nagyon haragszol és méltatlankodol, ne felejtse el, hogy az emberi élet röpke pillanat és nemsokára mindnyájunkat kiterítenek.” Nem lehet véletlen, hogy Kosztolányinál is épp ekkoriban, tehát 1929 áprilisában bukkan fel az elmúlás szerepének meglepően hasonló értelmezése: „Mért ne adjam oda fölösleges kabátomat annak, aki rongyos, hiszen meghalok? ... Mért gyilkoljam meg ellenségemet, hiszen meghalok. Mindent ehhez az utolsó mozzanathoz kell viszonyítani. A jóság, emberiesség nem rejtély, hanem a tiszta értelem műve.” Szaporíthatnók az idézeteket, de a kapcsolat szempontjából nem gyakoriságuk a fontos, hanem az elmúlás gondolatának személyessége, az, hogy ez a közhely Marcus Aureliusnál is alanyi látomásként nyilvánul. „Újra meg újra visszatér: majd részletező módon kifejtve, majd csak ecsetvonással felvetítve, úgy, hogy érezzük: e gondolat lelke mélyére eresztette gyökereit; vele ébredt, vele tért nyugovóra, megkínózta, megvigasztalta . . .” Írja erről egyik fordítója, Vajda László.

Az életre sürgető, cselekvésre ösztönző haláltudat típusával állunk itt szemben. Azzal, amelyik a *Hajnali részegségben* működik a leghatékonyabban.

A *Marcus Aurelius* azonban még nem a mindenségre eszmélés verse — bár a császárelőd írásaiban ilyen irányú ösztönzés is akad —, hanem az ellentámadások közepette megingott egyensúly visszaszerzésének első sikeres aktusa, a kétségessé tett önérzet demonstrációja. S joggal történik ez Marcus Aurelius ünneplése okán, mert a „légy hű önmagadhoz” elve az *Elmélkedésekben* ugyancsak sűrűn s meglepően modern fogalmazásban jut szóhoz. „Akinék életcélja nem egységes és nem mindig ugyanaz, az nem tud egész életén át egy és ugyanaz maradni.” S ez lényeges kérdés Marcus Aurelius szerint is, mert „Az élet boldogsága attól függ, hogy minden tárgyat a maga egészében, anyaga, formáló oka szempontjából megvizsgálj, hogy teljes lelkedből igazságosan cselekedjél és igazat mondj.” „Gondold mindezt meg és ne tarts más dolgot nagynak, csak azt, hogy úgy tégy, ahogyan természeted irányít, és hogy eltúrd, amit a közös természet magával hoz.” „Ez, ami előttem van, *micsoda önmagában véve, sajátos alkotottságát tekintve? Mi a lényege és anyaga? Mi a formáló oka?*”

A kiemelt gondolatokat könnyű volna napjaink egzisztencializmusával rokonítani, de óv ettől az a tény, hogy Marcus Aurelius embere „önmagában véve is” az egyetemes természet része, s akkor hű önmagához, ha a köz javára cselekszik. Nincs egyedül a világban, számíthat a javát akaró istenekre s testvéreinek hiheti a többi

embert is. Fontos ezt hangsúlyoznunk, mert a későbbi versek szemléletének rokonításánál is hasznát vehetjük s a *Marcus Aurelius*ban észlelhető különbségek magyarázatánál is.

Mert bizonyos, hogy a versbeli és a valóságos Marcus Aurelius nem azonosak. Akkor se volnának azonosak, ha az iménti kapcsolatok mellett az értelem tisztelőtének hasonlóságát, a jövő iránti kétségek egyezését, s a mások iránti megértés közöségét is tüzetesen igazolnánk. (Igen érdekes, hogy az Ady-vita jegyzeteiben a jövő híveiről Kosztolányi szinte ugyanúgy vélekedik, mint Marcus Aurelius: „Aki inkább az utókor dicséretét hajszolja, nem veszik észbe, hogy a minket felváltó nemzedék is csak olyan lesz, mint a mostani nehezen túrt embergomolyag és ez is halandó lesz.”) — Marcus Aurelius nem volt olyan gögös, mint a Kosztolányi-vers hőse. Türelme, önuralma, engedékenysége, jósága, készsége a megbocsátásra, alázata már-már evangéliumi. A „vezérlő értelem”, amit olyan nagyra tart s olyan gyakran emleget, ritkán élesedik karddá a birtokában: csak a megértés az egyensúly, a belső béke eszköze. Megértette a halált is, ismerte a test gyötrelmeit, számolt felbomlásának esélyével, de emelkedett értelme ebben is megnyugodott. Nagyon is megértő volt az adott és a lehető iránt. A germánokkal s más „barbárokkal” sokat háborúzott ugyan, de lélekben jól megfért velük is.

Kosztolányi alakító ihlete zaklatottabb s nem a világgal összebékült modell, hanem a nagyság, a fenség, a hősi s a magányos irányába stilizál. Az értelem is „bátor” és „büszke”, az emberség — szemben az *Elmélekedések* bensőséges humanizmusával — a „Császári felség” és a „roppant pogányság” társtulajdonsága. A magány s a halál tudatából eredő szorongás komor félelemmé fokozott; a valósággal való szembenezés a kivetett ember iszonyatot lebíró szellemi erejének tüntetése. S voltaképpen tüntetés az egész költemény. Az igazi Marcus Aureliust mindig és mindenben a megbékélés szándéka vezette. A Kosztolányi-vers hőstét a tőle idegen tulajdonságokból képzett negatív háttér emeli piedesztálra. A költő úgy ünnepli hőstét, hogy állandóan rögzíti: kikkel szemben. S ez a tagadó, elhatároló indulat még élesebb, mint a vállaló, s meglepően sűrűn jut szóhoz, s többnyire elszánt kifakadások alakjában:

*Nem kancsal apostol,
nem zagyva keletnek elmebetegje*

— — — — —
*megvetve, mi barbár
mindazt, mi hazugság.*

— — — — —
*semmi, ami barbár
nem kell soha nékem, semmi, ami bárgyu
Nem kellene nekik se, kik titkon az éggel
rádión beszélnek, a jósok, a boncok,*

— — — — —
Csak a bátor, büszke, az kell nekem, ő kell.

Az igennek és a nemnek, a vállalásnak és a tagadásnak ez az egymásnak feszülő, egymást magyarázó dialektikája csak egyik eleme a költeményből sugárzó hatásnak. Csak annak jele, hogy a Kosztolányi-vers a személyiség létharcának elsőrendű terepévé lett. S ha csak ennyiből állna, aligha lenne jelentősebb az Adyt lefokozó „különvélemény”-nél, hiszen a keleti miszticizmussal, a jósokkal, boncokkal ott sem volt kíméletesebb, s ragaszkodását az egyén szabadságához s tisztelőté az értelem iránt ott is tüntető élességgel nyilvánította ki. Mi magyarázza hát a vers többletét a „különvélemény”-hez s a vita során készült jegyzetekhez mérten?

Legelőbb Marcus Aureliusra kell hivatkoznunk, pontosabban a nyereségre, mely abból ered, hogy Kosztolányi hozzá fordulva tehet hitet arról, amit szeret s utasíthatja el azt, ami idegen tőle. A jegyzetek érzelmi hullámszásában észlelt vergődő bizonytalanságot ez a lehetőség egyszerre feloldja. Önérzetes lehet anélkül, hogy

önérzete a kikezdett érzékenység ingerültségét álcázná; alázatos lehet anélkül, hogy ellenfelei előtt kapitulálna, sőt éppen a főhajtás, a felnéző tisztelet ünnepélyességében magasodik sebezhetetlenné az önérzet. S hogy a hős, császár, de császári mivoltában is magános, előkelő lélek: „koldus imperátor”, ez a lehetőség nemcsak arra jó, hogy előtte hódolva a „bamba tömeg”-től s a gőzös rajongóktól a költő magát elhatárolhassa, hanem arra is, hogy az Ady-pőr nyomán támadt efemer és privát természetű dühökből kiemelkedve, a történelem szintjén s egy időtlenné magasított tiszta eszmény mértéke szerint tanúsíthassa önmagát. Van abban taktika is, hogy egy közeli pört — akár a *Nero* esetében — az antik világból vett anyag révén igyekszik megnyerni a költőt, de ettől aligha lenne remekmű a *Marcus Aurelius*. Attól, hogy az indulat leszakad konkrét gyökeréről — ez esetben az Ady-ügyről — csak sápadtabb lenne a vers. Erejét az adja, hogy az indulat megszabadul attól a nehezéktől, amivel Ady nagysága nyűgözte vagy feszélyezte. Hiszen azt Kosztolányi is elismerte, hogy Ady mégiscsak „kiváló” költő, s ez épp elég gátlás lehetett ahhoz, hogy ellenére ne tudhassa önmagát szabadon demonstrálni. Nem csak a taktika sugalma tehát, hanem a teljességre törő költői ösztön természetes mozdulata emeli tágasabb szintre az indulatokat. S ezzel a mozdulattal a konfliktus is egyértelművé tisztul. Nincs megszorítás, keresztező mozzanat: *Marcus Aurelius* és az, amivel *szemben* vállalja hősét a költő, kibékíthetetlenül néznek egymással szembe, s ezzel az életmű s a költői jellem kivételességének elszánt védelme az értelem, az európaiság s a humanizmus egyetemes ügyének érdekkörébe emelkedhet, méltó szerephez jut, s a szellem, a szépség és a szabadság *igazi* veszedelmével: a sötét, zavaros és barbár szenvedélyekkel szemben.

Mindez úgy valósul meg, hogy a személyesség végig előtérben áll, végig a már kiforrt szemlélet határai között s a valóságos helyzet tudatában. Közelebről ez azt jelenti, hogy *Marcus Aurelius* alakja a hozzá beszélő, hozzá folyamodó, őt ünneplő, vele szövetkező s hozzá felemelkedni óhajtó költő szavaiból bontakozik ki. Nem leíró-ábrázoló jellegű, tárgyias vers a *Marcus Aurelius*, hanem nyílt hitvallás. De *Marcus Aurelius* mégse csupán ürügy benne: egyénisége — bölcselete is ideértendő — zárt alakot adhat Kosztolányi filozófiájának, illetve magatartásának, méghozzá eszményi alakot. A hős „írótlárs” ugyan, akinek jelenlétében levetheti álcáját a költő, de „főséges” is, akinek ereje és nagysága már bizonyosság, míg a költő császári palástja tépett, s esdeklése tanúsítja, hogy közte és eszménye között keserves és nagy a távolság.

*Hadd emelem föl,
hadd emelem hát tiszta, hitetlen,
kétékedve cikázó emberi pára-
lalkem tefeléd most,
ki jöttem a pannon
halmok alól, s élek a barna Dunának,
a szőke Tizsának partjai közt. Jaj,
hadd emelem föl mégégszer a szívem
testvéri szívedhez,
Marcus Aurelius.*

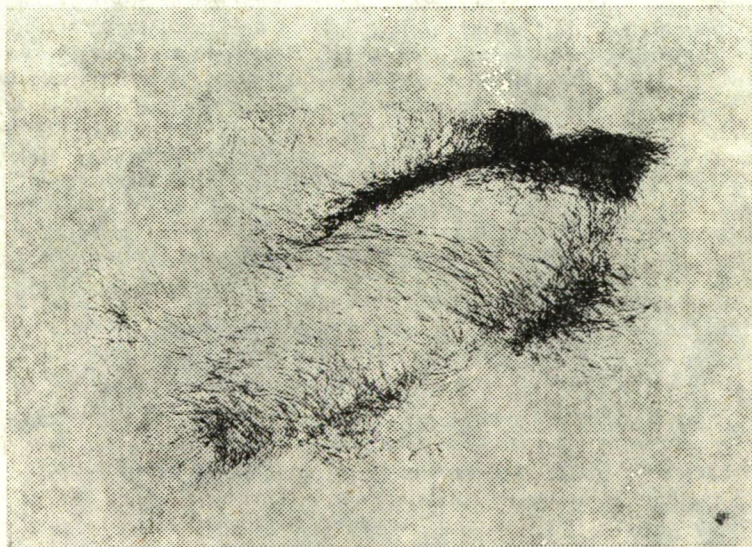
A „gőrcsős, a szörnyű Meduza-valóság kő-iszonyatá”-val való szembenézés férfias szigorát — mikor erről volt szó —, azért nem azonosítottuk az egzisztencialisták hasonló élményével, mert ezzel az esdekléssel is számoltunk. Azzal, hogy Kosztolányi a maga hitetlenségét és kivetettségét szomorú kényszerűségnek érzi, melyből szabadulni igyekszik s amelyet oldani szeretne. Költő és hőse távolságában, abban, hogy Kosztolányi pannon zarándokként fohászodik s szavát „Jaj” nehezíti, nemcsak Európa fájdalmas hiánya s a költő kietlen helyzete fejeződik ki, hanem a szkeptikus szemlélet szomorú távlattalansága is, és az is, hogy a büszkének vállalt magányt voltaképpen árvaságként éli át a költő. Úgy tanúsítja önmagát, hogy helyzetét, korlátait és álmait is tárgyiasítja. Ezért hiteles vers a *Marcus Aurelius*.

És ezért gazdagabb, mint a *Meztelenül* bármelyik darabja. S nemcsak gondolatokban: nemcsak amiatt, mert tisztult alakban tömöríti az önigazolás minden argumentumát, hanem mert az első strófák tárgyyszerű képeinek néma fenségétől, s a bizonyágtéves előtti pillanat mozdulatlanságából („s én állok előtted”) kihívás és alázat váltakozó szintjein dinamikus és méltóságos hullámmással emelkedik az esdek-lés áhítatáig. S ebben az áhítatban fel is oldja a versre készítő ihlet feszültségét.

Az olyan önarckép, mely az éles elhatárolódás, a kihívó különbözőség jegyében ölt formát, szükségképpen a fontosnak vélt vonásokat húzza ki erős és markáns vonalakkal. A *Marcus Aurelius* még ilyen értelemben se mondható zárt portrének, egész alkata befejezetlenséget, elintézetlenséget sugall. Véghezvitte — hibátlanul — a személyiség kitörését a vereség utáni helyzet zavarából, de az ellentámadás lendülete a szabadság és magány olyan határpontjára sodorta, ahol csak nagy veszteségek árán állhatott volna meg:

*Messze vagyok már, messze röptem,
messze az olcsó, hig dudaszótól,
dél és nyugat között csapong az én lelkem,
mindig szabadabban.*

Az adott összefüggésben, az egyensúly-visszanyerés hullámmzó folyamatában új magaslattot jelentenek ezek a sorok, a számadás egészében azonban azt a légritka szintet, ahová nem érhet el a költő számára becses, melegebb rétegek árama. Ha igen, akkor is a vállalás és elutasítás végleteihez stilizáltan, tehát nem tápláló, gazdagító, hanem eltorzult alakban. A latin világosság a „zagyva kelet” ellentétében fénylik fel, s csak a befejező sorokban felderengő „pannon” öntudat („ki jöttem a pannon / halmok alól, s élek a barna Dunának, / a szőke Tiszának partjai közt.”) sejteti, hogy a magános zarándok valahová mégis csak tartozik. Hogy kikhez és mihez, ennek színéről való felmutatása valósul meg a *Számadás* nagy verseiben.

SULYOK GABRIELLA: EMBERPÁR